

*Тетяна Качак,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри філології та методики початкової освіти
Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника*

ЗАРУБІЖНА ДИТЯЧА ЛІТЕРАТУРА: ОСНОВНІ АСПЕКТИ ВИВЧЕННЯ

У статті йдеться про історичний та теоретичний аспекти вивчення зарубіжної дитячої літератури студентами педагогічних спеціальностей. Окреслено питання термінології, побудови історичної вертикалі жанрово-тематичного розвитку, специфіки, класифікації, функцій літератури для дітей. Наголошено на особливостях дитячої книги, популяризації дитячого читання в Україні на сучасному етапі. Узагальнено проблеми дитячої літератури як науки: теоретичного і критичного осмислення, методології аналізу текстів для дітей і юнацтва.

Ключові слова: дитяча література, література для дітей, історична вертикаль, жанрово-тематичний розвиток, специфіка, класифікація, критика текстів для дітей.

In the article deals with the historical and the theoretical aspects of study of foreign child's literature by the students of pedagogical specialties. Outlined of the question of the terminology, construction of the historical vertical line, genre-thematic development, specific, classification, functions of literature for the children. It is marked the features of the child's book, popularization of child's reading in Ukraine on the modern stage. Generalized problems of the child's literature as sciences: theoretical and critical comprehension, methodology of analysis of the texts for children and youth.

Key words: child's literature, literature for children, historical vertical lin.

Зарубіжна дитяча література — особливий пласт світової літератури, яку написали письменники різних національностей різними мовами і адресували дітям; це твори світової літератури, які ввійшли до кола дитячого читання. Вивчення історії становлення і Розвитку Зарубіжної дитячої літератури, як і теорії дитячої літератури загалом — питання актуальні і на часі. Нерозв'язаними є не тільки проблема розбіжностей тлумачення поняття «дитяча література», окреслення її специфічних рис, а й проблема критичного переосмислення творів, які пропонувались юним читачам і з яких формувався своєрідний канон світової дитячої літератури. Професійних інтерпретацій потребують перекладені українською мовою твори для дітей сучасних зарубіжних письменників.

Метою статті є спроба висвітлити історичний і теоретичний аспекти вивчення зарубіжної дитячої літератури; окреслити її специфіку та функції.

Аспект 1. Термінологія. «Дитяча література» — термін, наділений суперечливими тлумаченнями. У сучасних словниках та довідниках літературознавчого характе-

ру є два різні визначення. Ю. Ковалів у першому томі «Літературознавчої енциклопедії» розрізняє «дитячу літературу» та «літературу для дітей» і подає таке трактування: «Дитяча література — усна і писемна словесність, творена дітьми. До неї належать безпосередньо пов'язані з грою різні жанри фольклору... Дитяча література має синкретичний характер, специфічну художню форму з тяжінням до ритмізованого мовлення, словотворчості, розкутого фантазування. Поняття «дитяча література» охоплює також перші спроби пера юних початківців (поезія, проза тощо), опубліковані в періодиці для дітей» [1, 285].

У «Лексиконі загального та порівняльного літературознавства» Людмила Сердюк подає інше тлумачення, вважаючи, що «дитяча література — художні, наукові, науково-популярні твори, які написані для дітей. Найчастіше в це поняття включаються також твори «дорослі» літератури, що назавжди ввійшли в коло дитячого читання» [2,149]. Таке ж тлумачення є у «Літературознавчій енциклопедії» Ю. Коваліва під поняттям «література для дітей».

Проблему дефініцій поняття «дитяча література» порушують науковці У. Гнідець та Н. Марченко, висвітлює у дисертаційній роботі та низці статей О. Папуша. Дитяча література — це «певна сукупність літературних творів, написаних або прилаштованих для дітей із цілком певною метою: звертатися до дитячої уяви, емоцій та почуттів, впливати на дитячі пізнавальні здібності, розвивати смаки та вподобання, розважати дитину» [3, 20]. Зокрема літературознавець стверджує, що «у площині здорового глузду поняття «дитяча література» виникає на перетині трьох уявлень — про *дитячий твір* (як результат цілеспрямованої діяльності людини), *дитяче читання* (як взаємодію дитини з текстом твору — читання, слухання, перечитування, переказування, доповнення і т.д.) та *дитячу книгу* (як канонізовану форму, фізичний спосіб існування твору)» [3, 21].

Вважаємо, що поняття «дитяча література» має два значення: вузьке (це література, яку створили самі діти) і широке (література, написана письменниками для дітей різного віку). Використовуючи терміни «дитяча література», «література для дітей» при вивченні курсу «Зарубіжна дитяча література», орієнтуємося на ширше визначення першого і розглядаємо їх як семантичні дублети.

Аспект 2. Специфіка дитячої літератури. Дитяча література як частина літератури загалом має свою специфіку: відповідає рівневі знань, життєвому досвіду, психологічному розвитку дитини, орієнтується на певне тематичне коло, жанрові характеристики та поліграфічне оформлення. Специфіка дитячої літератури зумовлена віковими особливостями читачів, адже кожен художній твір розрахований на певну категорію реципієнтів, адресований дітям певних вікових груп: молодшої та середньої дошкільної (3-7 років), старшої дошкільної та молодшої шкільної (7-11 років), середньої шкільної (7-11 до 14-15 років) та старшої шкільної групи (від 15 до 18 років). Зрозуміло, що поділ умовний, бо не завжди можна провести межу між віковими групами, що залежить від розвитку дитини, її природних здібностей, навичок, культури читання тощо. Часто твір презентовано для читачів молодшої та середньої чи середньої і старшої шкільних груп. Хоч деякі дослідники дитячої літератури виступають проти такого поділу. Наприклад, О. Папуша вважає, що «такі приписи, як «для дошкільників» чи «для молодшого шкільного віку», є уніфікованими читацькими адресами, «табелями про ранги», за допомогою яких дорослі позбавляють зайвого клопоту розуміти індивідуальність (а отже — і дбати про особистість)» [3, 23].

Зважаючи на те, що дитяча література враховує вікові потреби і можливості маленьких читачів, вона тісно пов'язана з педагогікою. Але не можна бачити в ній тільки «педагогічне заняття», бо така позиція викривлює її суть, виводить за межі мистецтва, обмежує освітньо-виховне значення.

Аспект 3. Історична вертикаль жанрово-тематичного розвитку зарубіжної дитячої літератури. Залежно від адресата дитячої книжки художні твори мають відповідну тематику та жанрову природу. Вивчаючи історію зарубіжної дитячої літератури, зауважуємо, що спочатку провідною темою дитячої літератури була релігія, морально-дидактичні настанови старших. Паралельно в дитячій літературі поширюються історична та суспільна тематика, властива творам для дорослих читачів. З кінця XVI — початку XVII століть актуальним було прославляння грамоти, навчання, книг. Дитяча література того часу була покликана долучити дітей до навчання, виховати цікавість до знань, любов до книги. У XVIII столітті тематика дитячої літератури розширюється, екстраполюючи тематичне коло «дорослої літератури» і тільки наприкінці XVIII століття твори для дітей набувають іманентної тематики, яка формується відповідно до зацікавлень самих дітей, зосередженні письменників на дитячих образах, поглядах на світ, переживаннях тощо. Від XIX століття активно розвивається тема протистояння добра і зла, у кожній літературі актуалізуються національні ідеї, поглиблюється морально-етична та суспільно-історична, соціально-побутова проблематика. Двадцятье століття внесло в дитячу літературу нові теми та проблеми, акцентуючи на психологічному портреті дитини, її соціальному оточенні, внутрішньому світі, враховуючи їх актуальність для конкретного часу, відповідність запитам сучасного їй читача. Сучасна дитяча література фактично позбавлена тематичного обмеження.

Тематика тісно пов'язана з жанровою формою твору. Для дитячої літератури властива та жанрова система, що й літературі загалом. Правда, кожна епоха виводить на арену свої жанри. Наприклад, від найдавніших часів у коло дитячого читання ввійшли твори таких жанрів, як повчання, міфи, перекази, біблійні легенди, казки, байки. Перші твори створені спеціально для дітей нагадували більше підручники чи навчальні посібники з елементами розповіді, образності, розважальності. Наприклад, видання байок Езопа у XVII столітті супроводжувались поясненням смислу, тлумаченнями. XVIII століття дало поштовх розвитку повістей і романів, байок та віршів про науку, а романтизм XIX століття — запропонував жанр казки та історичного роману. Жанрова система XX століття під впливом модернізму та постмодернізму набуває рис синтетичності та дифузності, що відбивається і на жанровій системі дитячої літератури. Популярність жанру «фентезі» на початку XXI століття провокує розвиток і дитячої літератури.

Окрім того, що кожна історико-літературна епоха диктує свої закони жанрово-стильового і тематичного аспектів розвитку дитячої літератури, враховується і залежність жанрової природи твору від адресата.

Аспект 4. Класифікація дитячої літератури за орієнтацією на читача. Особливості дитячого читання. Так, як підсумовує Людмила Сердюк, «для молодшого та середнього дошкільного віку — казки, маленькі вірші, книжки-малюнки на теми з навколишньої дійсності; для старшого дошкільного та молодшого шкільного віку — ілюстровані казки про тварин, байки, вірші й оповідання класиків і сучасних письменників; для середнього та старшого шкільного віку — науково-художня, пригодницька й фантастична література, художні біографії».

Підручник з дитячої літератури Д. Білецького та Ю. Ступака містить таку думку з приводу специфіки дитячої літератури: «...Дитяча література... є органічною частиною всієї художньої літератури і всіма своїми засобами здійснює спільну з літературі мету — виховує молоде покоління... Отже, дитяча література — невіддільна від загального літературного процесу: вона формується на ґрунті загальної художньої літератури, тобто літератури для дорослих, на основі законів педагогіки й психології і здійснює єдність принципів мистецтва і педагогіки... Однак твори дитячої літератури мають і свої особливі ознаки, які відрізняють їх від літератури для дорослих... Характерними ознаками дитячої літератури слід вважати:

- а) наявність у творі предметного, конкретно-життєвого художнього образу;
- б) ліризм розповіді;
- в) динамічність розвитку сюжету;
- г) багатство, точність та емоційність мов.

Останні названі три ознаки — ліризм розповіді, динамічність розвитку сюжету, емоційність мови — властиві й для літератури, адресованої дорослому читачеві, але для дитячих творів вони особливо важливі. Художні твори, позбавлені цих характерних ознак, не можуть мати успіху у дітей».

Аспект 5. Специфіка дитячої книги. Ще однією особливістю дитячої літератури є поєднання художнього тексту та ілюстрації. Яскрава обкладинка дитячої книжки не тільки захоплює увагу дитини, а й готує її до сприймання змісту, сприяє естетичному вихованню. Ілюстрації до тексту є неодмінним елементом книжок для дошкільного та молодшого шкільного віку, оскільки саме вони допомагають дитині глибше пізнати зміст тексту, увійти у світ описуваних подій. Сучасні дитячі книжки ілюструють найкращі художники, але їхній внесок у розвиток дитячої книжки поза увагою дослідників.

Дитяча книжка чи то українського, чи зарубіжного автора не тільки розширює кругозір дитини, знайомить її з новими і цікавими подіями, явищами, а й допомагає дітям здобути нові знання, уміння й навички літературознавчого, естетичного, етичного характеру, забезпечує засвоєння художніх цінностей і готує до самостійної зустрічі з мистецтвом слова, до самоосвіти і самовиховання.

Аспект 6. Функції дитячої літератури. Традиційними функціями дитячої літератури педагоги та керівники дитячого читання вважають виховну та освітню. Виховувати високі моральні якості дитини, сприяти формуванню цілісної, усебічно розвинутої особистості — мета дитячої книжки. «Для дитячої літератури взагалі притаманна дидактичність, педагогічна наснаженість — це й вирізняє її з-поміж інших текстів» [5].

Комунікативна функція, як вважає В. Кизилова, «привертає увагу юного читача до книги, допомагає краще зрозуміти себе, навчає висловлювати свої думки та почуття» [6, 239].

Естетична функція літератури не менш важлива, адже через читання дитячої літератури відбувається формування первинного уявлення про прекрасне, про мистецькі жанри та напрями, відчуття краси поетичного чи прозового твору. Зважаючи на те, що у своєму естетичному розвитку дитина проходить етапи ознайомлення, пізнання і творчості, вага дитячої літератури в цьому процесі очевидна.

Науковці ж виокремлюють і риторичну функцію дитячої літератури. Дитина читаючи, стає співатором письменника. Є багато прикладів, як враження від читання, одержані в дитинстві, ставали поштовхом до власної творчості.

Ці функції посилює гедоністична (функція насолоди, задоволення). У художньому творі, який читає дитина, мають бути «складові», які б забезпечували досягнення евристичного ефекту. Якщо не враховувати цієї функції, то дитина згодом втратить інтерес до читання.

Богат Володимир — автор книг та численних статей з розвитку творчого мислення дітей 4-6 років так висловлюється про дитячу літературу: «Дитяча література — це передусім етична складова у формуванні дитини, та, що розвиває не лише її культурний потенціал, але й здібності, зокрема творчі. Я представляю таку дитячу літературу, що дає можливість дітям не просто дізнаватися щось нове, але й, завдяки методам розвитку творчого мислення, стимулює і розвиває їх творчий потенціал» [<http://www.grani-t.com.ua/ukr/authors/47/>].

Аспект 7. Популяризація дитячої літератури. Сьогодні в Україні починають звертати увагу на розвиток дитячої літератури. Майже 250 видавництв спільно з авто-

рами створюють книги для дітей, друкують переклади класичних та сучасних творів для дітей, написаних зарубіжними письменниками; художні твори презентують і кілька десятків періодичних видань для дітей. Проблема, однак, є якість цієї продукції.

Популяризації дитячої книжки та залученню дітей до читання, розвитку і української дитячої літератури, і перекладацьким студіям зарубіжної дитячої літератури сприяють різноманітні заходи: щорічний Форум видавців — дітям у Львові, презентації, зустрічі з дитячими письменниками, семінари, наукові конференції, присвячені проблемам дитячої літератури та організовані університетами і Всеукраїнським Центром Дослідження Літератури для Дітей та Юнацтва. У рамках цих заходів розвивається критика і теорія дитячої літератури, формується наука про дитячу літературу.

Аспект 8. Дитяча література як наука. Теорія дитячої літератури, осмислення і вивчення текстів для дітей. З розвитком перших творів для дітей робляться спроби їх осмислення, з'являються окремі висловлювання про мету, завдання та особливості дитячих книг. І якщо до XVIII століття були тільки окремі висловлювання провідних діячів та письменників про літературу, то в наступні епохи статті про дитячу літературу з'являються систематично, створюється професійна критика, публікуються рецензії на дитячі книги. У російському середовищі у XIX столітті їх публікувала «Літературная газета», згодом чотири спеціальні журнали з дитячої літератури і дитячого читання, на сторінках яких публікуються статті з історії дитячої літератури, рецензії, розвідки про дитячі літератури інших країн. Робиться спроба сформулювати основні положення теорії дитячої літератури, показати її особливості.

У XX столітті з початком активної перекладацької діяльності українських письменників, українською мовою видаються твори зарубіжних письменників. Відгуки, рецензії про ці книги з'являються у періодичних виданнях. І. Франко, Б. Грінченко, Леся Українка, Олена Пчілка та інші письменники кінця XIX — початку XX століття неодноразово пишуть про дитячу літературу, намагаються осмислити її специфіку та завдання, окреслити основні принципи тощо. Протягом 1976-1980 видавалися щорічні збірники літературно-критичних статей про дитячу літературу «Література. Діти. Час».

Сьогодні такими збірниками є матеріали конференції та поодинокі статті, розміщені в періодиці. Щодо зарубіжної дитячої літератури, то осмислення окремих текстів, які ввійшли до кола дитячого читання, є на сторінках «Всесвіту», «Всесвітня література у середніх навчальних закладах України» та інших виданнях.

Наука про дитячу літературу має відповісти на запитання, якими критеріями й оцінками керуватись, добираючи твори для дітей і тих, що ввійшли до дитячого читання, яку роль відіграли в історії культури твори, які були популярні серед дітей-читачів, а тепер забуті? Чи варто досліджувати ці твори і формувати історію розвитку дитячої літератури тощо.

Тільки глибоке усебічне дослідження фактів і явищ минулого, допоможе створити об'єктивну картину кожної епохи розвитку дитячої літератури в різних країнах світу, встановити закономірності еволюції, сформулювати особливості дитячої літератури як самостійної галузі словесного мистецтва і на цьому побудувати наукову теорію, яка стане надійним інструментом дослідження дитячої літератури нашого часу.

Аспект 9. Аналіз проблем і перспектив вивчення зарубіжної дитячої літератури. Вивчення історії і теорії зарубіжної дитячої літератури стикається з низкою проблем: 1) обмежена кількість українських перекладів зарубіжної дитячої літератури різних періодів і різних країн; 2) брак навчальних посібників та мала кількість наукових досліджень у цій галузі; 3) несформованість методологічної бази і термінологічного інструментарію щодо побудови теорії дитячої літератури; 4) брак критики дитячої літератури; 5) розмите уявлення про історичну вертикаль розвитку зарубіжної літератури, синхронну горизонталь формування дитячої літератури різних країн і народів,

побудовану на типологічному зіставленні та компаративному аналізі; б) на сучасному етапі вивчення зарубіжної літератури часто зводиться до огляду творчості дитячих письменників-класиків, що входять до навчальних програм загальноосвітніх шкіл та меншою мірою тих сучасних авторів, твори яких перекладені українською. Тому не маємо повноцінної картини, належного уявлення про національні дитячі літератури (їх еволюцію та сучасний етап) зокрема та зарубіжної дитячої літератури загалом.

Аспект 10. Теоретико-методологічна база зарубіжної дитячої літератури.

Щодо методології вивчення зарубіжної дитячої літератури, поширеними є історико-літературний та порівняльно-типологічний принципи. Перший полягає у вивченні дитячої літератури кожної країни в розвитку, спостереженні за внутрішніми структурами явища, особливостями, закономірностями розвитку та якісними змінами тощо. Враховуються також історичні, суспільні та інші зовнішні чинники епохи та суспільства, дитячу літературу яких вивчаємо. Кожна епоха поєднує традиції минулої епохи і новаторство, що відповідає духові їй сучасного. Враховується роль кожного письменника, який долучився до розвитку і збагачення певної національної дитячої літератури, а відтак долучився до формування золотого фонду світової дитячої літератури.

Типологічний підхід, що розглядає художні явища в синхронній площині, значною мірою є продуктивним при зіставленні тематико-проблематичних, жанрово-стильових та образно-наративних характеристик дитячої літератури різних країн.

Культурологічний, біографічний та інші принципи, актуальні при дослідженні і дитячої, і літератури загалом. Методів, які застосовуються у пізнанні літератури, зокрема і дитячої, сьогодні досить багато. Найчастіше використовуються аналітичний, структуральний методи дослідження художнього тексту, але застосовуються й елементи генетичного, діалектичного, формального, психоаналітичного методів, феноменологічного опису, герменевтичної реконструкції тощо. Тобто в дослідженні та вивченні зарубіжної дитячої літератури є методологічний плюралізм, адже «багатоманітні і різноманітні методи уможливають багатоманіття і різноманітність пізнавальних «прочитань» літератури, розширюють і поглиблюють розуміння текстів» [8, 36].

Окремі питання, що висвітлюють проблеми зарубіжної дитячої літератури, намагались висвітлити в дисертаціях О.М. Папуша [11], В. Плахтій [9], М. Ісакова [10]. О. Папуша виступила також з ідеєю створити проект Лабораторії славистично-методологічних студій, ключовими завданнями якого є «концептуалізувати уявлення про те, що дитяча література транслює та водночас конструює значення дитинства на різних культурних перехрестях в історії людини/людства, і застановити принципи функціонального підходу до цієї динамічної соціокомунікативної ділянки культури».

Великий внесок у висвітлення проблем дослідження дитячої літератури та розміру проблеми, що назріла, внесла М. Славова (книга «Попелюшка літератури. Теоретичні аспекти літератури для дітей», 2002).

Проте досліджень стосовно зарубіжної дитячої літератури не так вже й багато. Праці Е. Брандіса, Л. Брауде, Лж. Бадні, Проппа, І. Франка, Л. Скураговської та інших, видані до 1990-го року, надалі актуальні, оскільки розробки сучасних українських науковців мають спорадичний і локальний характер. У полі зору молодих науковців окремі тексти чи творчість окремих зарубіжних письменників (див., наприклад, статті із збірників матеріалів конференцій).

Однак, зважаючи на активну роботу дослідників дитячої літератури, можна сподіватись що побудова теорії дитячої літератури дасть свій результат. І поряд з усталеними педагогічним (розглядає дитячу літературу в основному як допоміжний засіб у навчанні та вихованні дітей) і психологічним (вважає специфічним особливості реципієнта, зумовлені його віком, або природу авторського таланту) методологічними!

підходами до розгляду дитячої літератури розвиватимуться нові аспекти дослідження, що відповідатимуть сучасним підходам до художньої творчості.

Отже, дитяча література є частиною світової літератури і розвивається під впливом загальнонаціональних і загальнолітературних процесів, переймаючи модерні та постмодерні тенденції, нові жанрові утворення, стильову еkleктику, змістові аспекти, які відповідають певному етапу розвитку суспільства.

Особливостями дитячої літератури є її відповідність рівневі знань, життєвому досвідові, психологічному розвитку дитини, орієнтація на певне тематичне коло, жанрові характеристики та поліграфічне оформлення. Основними функціями дитячої літератури вважають виховну, освітню, комунікативну, естетичну, риторичну, гедоністичну.

Гострою проблемою у вивченні зарубіжної дитячої літератури є брак чіткої методологічної бази і термінологічного інструментарію щодо побудови теорії дитячої літератури; спорадичність наукових досліджень галузі зарубіжної дитячої літератури; брак навчальних посібників, українських перекладів творів дитячих письменників з інших країн.

Вивчення зарубіжної дитячої літератури студентами педагогічних спеціальностей базується на осмисленні десяти основних аспектів, серед яких термінологія, особливості дитячої книги і дитячого читання, теорія та критика дитячої літератури тощо.

Перспективною є робота щодо критичного осмислення дитячої літератури, побудови нової методологічної системи підходів до її вивчення, а також їх засвоєння майбутніми педагогами з метою правильної організації навчання і виховання дітей за допомогою дитячої книжки, мистецтва слова.

Література

1. Літературознавча енциклопедія: у 2 т. /автор-уклад. Ю.І. Ковалів. — К.: ВЦ «Академія», 2007.
2. Лексикон загального та порівняльного літературознавства. — Чернівці: Золоті литаври, 2001. — 636 с.
3. Папуша Ольга. Дитяча література як маргінес літературознавчої теорії: до проблеми конституювання об'єктів наукового дискурсу // Слово і час. — 2004. — №12. — С. 20-26.
4. Зарубежная детская литература: учебник для студентов библиотечного факультета факультета культуры / сост. ИХ. Чернявская. — 2-е изд., перераб. и доп. — М.: Просвещение, 1982. — 559 с.
5. Шалагінов Борис, Назаров Назарій. Великий світ маленького дитинства // http://vsesvit-journal.com/index.php?option=com_content&task=view&id=460&Itemid=41
6. Кизилова В.В. Дитяча література: стан, проблеми, перспективи // Актуальні проблеми слов'янської філології: міжвуз. зб. наук. ст. — Донецьк: ТОВ «Юго-Восток, Лтд», 2009. — Вип. XX: Лінгвістика і літературознавство. — С. 236-240.
7. Богат Володимир // <http://www.grani-t.com.ua/ukr/authors/47/>. Славова М. Золушка или принцеса? Теоретические модели детской литературы // Славова М. Волшебное зеркало детства. — К., 2002. — С. 5-14.
8. Література. Теорія. Методологія: пер. з польськ. С. Яковенка / упор.і наук. ред. Д. Уліцької. — К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2006. — 543 с.
9. Плахтій Валентина Іванівна. Формування основ моральної свідомості молодших школярів засобами дитячої літератури: дис. канд. пед. наук: 13.00.07 / Інститут проблем виховання АПН України. — К., 2003.
10. Ісакова Марія Леонідівна. Поетика керроллівського нонсенсу в історико-літературній перспективі: дис. канд. пед. наук: 10.01.04. — К., 2008.
11. Папуша Ольга Миколаївна. Наратив дитячої літератури: специфіка художнього дискурсу: дис. канд. філол. наук: 10.01.06 / Тернопільський держ. педагогічний ун-т ім. Володимира Гнатюка. — Т., 2004.